JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Nádori, Lídia

Title: Mi az eredeti? : A nyelvváltás mint fordítási probléma Terézia Mora Das Ungeheuer című regényében

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © A kötet szerzői, 2022

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Nádori, L. (2022). Mi az eredeti? : A nyelvváltás mint fordítási probléma Terézia Mora Das Ungeheuer című regényében. In B. Sándor, & D. István (Eds.), Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában : a doktoriskolák VI. nemzetközi magyarságtudományi konferenciája (pp. 97-110). International Association for Hungarian Studies. http://real.mtak.hu/144164/1/Folytonossag_ebook_only.pdf

Nádori Lídia

Mi az eredeti?

A nyelvváltás mint fordítási probléma Terézia Mora Das Ungeheuer című regényében

Elméleti háttér

A műfordítás kulturális szempontú vizsgálata, ami a 20. század kilencvenes éveiben jelent meg a nemzetközi diskurzusban, fordulatot hozott az addig nyelvi központú fordítástudomány számára.[1] Wolfgang Iser a kulturális értelemben vett fordításról szólva[2] kifejti, hogy a fordíthatóság kérdését az interkulturalitás kulcsfontosságú koncepciójává szükséges emelni: mind egy kultúra primátusának megtörése, mind pedig a kultúrán belüli rétegek közötti átjárhatóság, kölcsönhatás záloga a kulturális értelemben vett fordítás.[3] Meglátásom szerint oksági kapcsolat áll fenn a fordítástudomány ezen kulturális fordulata és aközött, hogy szintén a múlt század kilencvenes évei óta a korábbinál nagyobb figyelem irányul a fordító személyére a tudományos diskurzusban. A nyelvi központú fordítástudomány ugyanis, a nyelvészet egzakt terében maradva, nem bocsátkozik a kulturális mintázatok folyton változó, nehezen meghatározható és szelektálható kérdéseibe; ugyanakkor az iseri értelemben vett átjárhatóság, a kulturális mintázatok horizontális és vertikális közlekedésének lehetővé tétele az inter- és intrakulturális terekben: a fordító feladata. Az ő felelőssége, hogy döntései által – miközben e döntéseket meghatározzák a fordítandó mű nyelvi-poétikai kötöttségei – mennyire sikeresen teszi aktívvá a kulturális mintázatokat a célnyelvi szövegben.[4] Mindeközben a fordító is számos kulturális, szociológiai, pszichológiai meghatározottsággal bír, s ezek a meghatározottságok kihatnak arra, hogy milyen elvárásai és elképzelései vannak a fordítandó művel, illetve a célnyelvi kultúrával kapcsolatban; valamint figyelembe veendő, hogy a célnyelvi közeg milyen normákat, elvárásokat támaszt a fordítóval szemben.[5] A kulturális fordítástudomány-

[1] Vö. Susan Bassnett and André Lefevere, „Introduction: Proust's Grandmother and a Thousand and One Nights: The 'Cultural Turn' in Translation Studies", in *Translation, History and Culture*, eds. Susan Bassnett and André Lefevere (New York: Pinter, 1990), 1–13.

[2] Wolfgang Iser, „On Translatability", in *Surfaces* (Revue électronique) 4 (1994): 5–13 (https://www.erudit.org/en/journals/surfaces/1900-v1-n1-surfaces04902/1064971ar.pdf; hozzáférés: 2022. 01. 23.)

[3] Uo., 6.

[4] A fordítás „sikerességének" normája – ami nem ekvivalens a „helyes", „hű", „szép" stb. normáival – kutatásaim jelenlegi állása szerint nem kapott eddig különösebb hangsúlyt a műfordítás szakirodalmában. A „sikeres fordítás" fogalmával Kappanyos András operál „Bajuszbögre, lefordítatlan" című értekezésében. A szerző nem reflektál rá, nem specifikálja, nem különbözteti meg a fordítás evaluációnak összefüggésében használatos többi fogalomtól. A szövegösszefüggésből deríthető ki, hogy Kappanyos nem a tetszetősség vagy a piaci siker értelmében használja a fogalmat, hanem azon fordítási megoldások értékelésére alkalmazza, amikor megítélése szerint a megoldás révén a szövegelem (jelentős) torzulás nélkül aktívvá tudja tenni a forrásnyelvi mintázatot a célnyelvi kultúrában. Vö. Kappanyos András, *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer* (Budapest: Balassi, 2015), 25–26.

[5] Vö. Gideon Toury, „The Nature and Role of Normes in Literary Translation", in *The Translation Studies Reader,* ed. Lawrence Venuti (London–New York: Routledge, 2000), 198–211.

hoz ezen a ponton kapcsolódik a *Translator Studies,* a fordító személyével kapcsolatos interdiszciplináris kutatások összessége,[6] amelyre, mivel nem elméleti szinten, hanem módszertanilag releváns a kutatásom szempontjából, a következő alfejezetben fogok részletesebben kitérni.

A fenti megfontolások nem adnak maradéktalanul választ a *mű*fordításnak, vagyis a műalkotásként befogadott és befogadásra szánt szöveg átültetésének sajátos kérdéseire. Ugyanakkor a *Translator Studies* és a kulturális fordítástudomány a fordító térhez és időhöz kötöttségének, elváráshorizontjának, háttértudásának vizsgálata által összekapcsolódik a hermeneutikának az irodalom és filozófia felől közelítő diskurzusával. Gadamernek a zseniális műről és annak megértéséről szóló fejtegetését a fordító oldaláról is értelmezhetjük, mégpedig úgy, hogy az irodalmi műnek, amennyiben poétikai értelemben normatörés útján, saját szabályai szerint épül fel, fordítása során nem csupán megértésére és értelmezésére, de újraalkotására van szükség: „… ha valóban zseniális, individuális művel állunk szemben, ahol az alkotó maga teremti a szabályokat, akkor ennek a megértés oldaláról is jelentkeznie kell, vagyis a megértés sem történhet ismert szabályok, minták alapján, hanem divinációt igényel, mely végső soron egyfajta kongenialitást feltételez."[7] Ez azonban azt is jelenti, hogy a fordító tudatában van az eredeti szöveg és a fordítás távolságának, hiszen nem az alkotási folyamatot ismétli meg, hanem értelmezve újraalkot. „Ahol fordításra van szükség, ott bele kell nyugodni, hogy a mondottak eredeti hangzásának a szellemét és a visszaadás szellemét távolság választja el egymástól, amelyet sohasem sikerül teljesen legyőzni."[8] Ezek a belátások a műfordítói önreflexió számára azért döntő fontosságúak, mert a fordítás sikerességét ezen viszonylagosság keretei között vizsgálhatjuk. A reálisan létező fordításirodalom két szélsőség – a teljes ekvivalencia illúziója és a fordítás lényegi lehetetlenségének maximája[9] – közötti tartományban helyezkedik el, és a műfordító e belátások birtokában tudja mérlegelni, hogy döntései során milyen prioritásokat érvényesítsen az optimálisan sikeres kulturális transzfer érdekében.

A műfordítói önreflexió módszertani megközelítése

A magyarországi kulturális fordítástudományban egyelőre elvétve találkozunk irodalmi szövegek vizsgálatával, illetve kortárs műfordítói szempontú kutatásokkal. Ugyanakkor kívánatos, hogy a *Translator Studies* keretében intenzívebben foglalkozzunk magyar célnyelvű fordítókkal. Fontos ez elsősorban azért, hogy a műfordítók láthatóságának, vagy inkább láthatatlanságának visszatérő problémáját,[10] ha köz-

[6] Andrew Chesterman, „The Name and the Nature of Translator Studies", *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 42 (1994): 13–22.

[7] Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer,* ford. Bonyhai Gábor (Budapest: Gondolat, 1984), 144.

[8] Uo., 426.

[9] Utóbbira talán a legelterjedtebb példa Robert Frost híres bon mot-ja, amely kontextusából kiragadva alkalmas rá, hogy a fordíthatatlanságra, pontosabban a fordítás értelmetlenségére utaljon a beszélő: „A költészet az, ami elvész a fordításban." Vö. Robert Frost, *Conversations on the Craft of Poetry* (New Brunswick: Rutgers University Press), 1973.

[10] A „láthatatlan fordító" toposza számos szinten és formában fellelhető a közbeszédben. Elméleti megragadása Lawrence Venuti nevéhez fűződik. Venuti a fordító „eltűnését" történeti kontextusba helyezi, és összefüggésbe hozza a domesztikáló fordítás tendenciájával. Vö. Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (London–New York: Routledge, 1995). A CEATL, az európai fordítószövetségek ernyőszervezete egyik központi témája a műfordítók láthatóvá tétele pl. oly módon, hogy a könyvpiac marketingjében kötelező legyen feltüntetni a fordító nevét a könyvészeti adatok között.

vetett hatással is, de orvosolja a munkájukkal kapcsolatos kutatás. De fontos azért is, mert okkal várhatjuk a magyar célnyelvű fordítók kutatásától, hogy a kulturális transzfer során felmerülő problémákra adott válaszok, bár strukturálisan összevethetők más célnyelvek fordítói attitűdjével, a centrum–periféria-viszonyok különbségei folytán[11] érdekes eltéréseket fognak felmutatni a fordítói stratégiák és a sikeresnek ítélt megoldások területén, például egy angol célnyelvű fordító stratégiáihoz képest.

A fordítástudomány kulturális fordulata a módszereket tekintve is szempontváltást hozott magával a nemzetközi kutatásban. Fentebb említettem, hogy Andrew Chesterman, már cikkének a címében is utalva James S. Holmes *Translation Studies*-koncepciójára,[12] kifejtette egy új interdiszciplináris terület, a *Translator Studies* szükségességét.[13] Kognitív pszichológiai, kultúratudományi és szociológiai szempontok bevonásának szükségességét hangoztatta,[14] és szorgalmazta a társas kapcsolatok kutatása módszereinek átvitelét a fordító mint kulturális ágens vizsgálatába.[15]

Szintén Chesterman javasolta elsőként a transzlatológia és a szociológia összekapcsolását, mégpedig nemcsak a fordítás mint produktum vonatkozásában: nemcsak azt tartotta relevánsnak, hogy a publikált fordításnak milyen az utóélete a célnyelvi kultúra terében (erről már jóval korábban Holmes is említést tett).[16] A fordítás mint produktum szociológiai vizsgálata mellé a fordító, illetve a fordítás mint folyamat szociológiáját is javasolta beemelni a fordításkutatás diskurzusába.[17] A fordítási folyamat szociológiájával kapcsolatban azokat a társas viszonyokat és cselekvéseket javasolta vizsgálni, amelyek a kézirattól a publikált fordításig tartó folyamatban a fordító és más szereplők között létrejönnek. Elsősorban a kiadói munkatársakat, szerkesztőket, illetve a teamfordítások esetét említette ebben az összefüggésben.[18] Saját kutatásom eredményeit tekintve hozzátehetem, hogy a vizsgálódás köre bizonyos esetekben kiterjeszthető a szerzőre is: kortárs, élő szerző művének fordításakor döntő jelentőséggel bírhat a fordító és a szerző kommunikációja, a szerzői instrukciók, észrevételek, kérdésekre adott válaszok hatása a fordítás folyamatára, illetve a szerepek és kompetenciák lehatárolhatóságának kérdése. Ez önmagában gazdag és izgalmas terep, ráadásul közvetlen tárgyunkhoz, a műfordítói önreflexióhoz is szorosan kapcsolódik, mint azt később látni fogjuk.

A *Translator Studies* tehát sok szállal kötődik a társas kapcsolatok kutatásához. Ennek megfelelően a műfordítói önreflexió vizsgálatához is a kvalitatív kutatások különböző módszereit összefogó, elméletek generálására alkalmas *Grounded Theory*

[11] Itamar Even-Zohar többesrendszer-elméletének, s ezen belül a centrum-periféria viszonynak az ismertetése, kontextualizálása szétfeszítené jelen tanulmány kereteit. Itt csupán jelezni kívánom, hogy a magyar célnyelvű fordítók önreflexiójának vizsgálata a nyelvek és kultúrák hierarchikus elrendeződése miatt, illetve a kulturális poliszisztémában elfoglalt sajátos helyzetük miatt is rendkívül érdekes kutatási irány. Vö. Itamar Even-Zohar, „The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem", *Poetics Today* 11 (1990/1): 45–51.
[12] Vö. James S. Holmes, „The Name and Nature of Translation Studies", in Venuti, *The Translation Studies Reader,* 172–185.
[13] Chesterman, „The Name…", 13.
[14] Uo., 19.
[15] Uo., 19–20.
[16] Holmes, „The Name and Nature…".
[17] Andrew Chesterman, „Questions in the sociology of translation", in *Translation Studies at the Interface of Disciplines*, eds. João Ferreira Duarte, Rosa Assis, and Teresa Alexandra -Seruya (Amsterdam: Benjamins 2006), 9–27.
[18] Uo., 17.

nyújt módszertani fogódzókat. A *Grounded Theory* a társas kapcsolatok kutatásának episztemológiai és módszertani kritikájából fejlődött ki,[19] abból a felismerésből, hogy „a kutatási adatok nem csupán az előzetesen megfogalmazott elméletek igazolását (vagy cáfolatát) szolgálhatják, hanem maguknak az adatoknak a szisztematikus elemzése vezet el a releváns elmélet megfogalmazásáig, induktív és abduktív logikájú lépések során".[20]

A *Grounded Theory* fenti alapvetéséhez szemléletében és módszertanában illeszkedik Albert Sándor felfogása, aki filozófiai szövegek fordítási kérdéseivel foglalkozó tanulmányának[21] bevezető részében kifejti, hogy a „fordításelmélet" – a kifejezést, jelezve távolságtartását, idézőjelbe teszi – valójában paradox módon „a gyakorlat elmélete", „*Handlungswissenschaft*",[22] vizsgálatához pedig olyan módszert tart szükségesnek, „amelynek az a lényege, hogy nem valamilyen előre 'gyártott' elméletből, tanításból vagy felfogásból indul ki, hanem konkrét fordítási kérdések alapos, elmélyült elemzése nyomán jut el általánosabb érvényű (…) megállapítások (tantételek, teorémák) megfogalmazásáig magáról a fordításról."[23] Hasonlóképpen a *Grounded Theory* főbb ismérvei közé tartozik, hogy a kutató nem előzetesen ismert fogalomrendszerekre támaszkodik; hogy nem alkalmaz előzetesen definiált kategóriákat; valamint hogy a kutatás során, az elemzés közben felmerülő újabb szempontok alakítják és módosítják a kiinduló kutatási kérdéseket.[24]

Általában a kvalitatív kutatás egyik ismérve az is, hogy a kutató kevés elemszámot is reprezentatívnak tekint: a vizsgált elemek számát az elméleti szaturáció elve határozza meg, vagyis addig folyik az adatok felvétele és elemzése, amíg az alanyok, illetve kódok még hozzáadnak valamilyen szempontot a kutatáshoz.[25] E logika mentén adott esetben egyetlen elem beható tanulmányozása is releváns eredményeket hozhat. Ennek feltétele, hogy a vizsgált elem megfeleljen az esettanulmánnyal szemben támasztott elvárásoknak. Michael Quinn Patton szerint egyetlen esetből álló kutatás is megfelelő lehet, ha az valamilyen különleges helyzetet vagy problémát jelenít meg; szerinte egyenesen ideális olyankor, amikor a kutató olyan jelenséghez fér hozzá, amelyet addig nem lehetett tanulmányozni.[26] Megítélésem szerint Terézia Mora *Das Ungeheuer* című regényének magyar fordítása,[27] illetve a fordítás folyamata maradéktalanul megfelel az esettanulmány kritériumainak. A regény magyar fordításának összterjedelme a kéziratban 124.864 szó. Ebből egy 31.900 szó terjedelmű, összefüggő szövegrészt, a fikció szerint az egyik szereplő, Flora hátrahagyott szövegeinek összességét a szerző eredetileg kisebb részben németül, nagyobb részben magyarul írt meg, majd a magyarul megírt részeket lefordította németre az eredeti

[19] Barney Glaser and Anselm Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research* (Chicago: Aldine, 1967).
[20] Sallay Viola, „A kvalitatív megközelítés és a Grounded Theory szerepe a társadalomtudományi kutatásokban", in Juliet Corbin és Anselm Strauss, *A kvalitatív kutatás alapjai* (Budapest: L'Harmattan – SE Mentálhigiéné Intézet – Sage, 2015), 9–22.
[21] Albert Sándor, „Lehet-e objektív kritériumokat adni egy fordítás értékeléséhez?", *Átváltozások* 2 (1994): 81–88.
[22] Uo., 81.
[23] Uo., 82.
[24] Sallay, „A kvalitatív…", 15.
[25] Glaser and Strauss, *The Discovery…*, 268.
[26] M. Q. Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods* (Thousand Oaks: Sage, 2002), 67.
[27] Terézia Mora, *Das Ungeheuer: Roman* (München: Luchterhand, 2013); Mora, Terézia, *A szörnyeteg: Regény,* ford. Nádori Lídia (Budapest: Magvető, 2014).

német kiadás számára. Ez az összterjedelemnek mintegy egynegyede. Jelenlegi tudásom szerint nincs még egy olyan, idegen nyelvből magyarra fordított irodalmi mű a könyvpiacon, amelynek számottevő része eredetileg a célnyelven, azaz esetünkben magyarul íródott.[28] Vizsgálódásom éppen erre az egyedülálló konstellációra irányul, illetve arra, milyen dilemmákat vetett fel a fordító önreflexiójában és a publikált fordításban részt vevő többi szereplő közötti interakcióban.

A vizsgált anyagok körét a forrás- és célnyelvű szövegekről, ezek összehasonlító elemzéséről kiterjesztettem olyan para- és hypertextusokra,[29] mint a szerzővel és a kiadóval folytatott levelezés, saját jegyzeteim, szövegváltozatok a kézirattól a kész, tördelt szövegig, lapszéli jegyzetek a korrektúrákban, illetve a szerzőnek a témába vágó megnyilatkozásai (poétikai előadások, interjúk). Ezt az eljárást – amelyet a következő fejezetben fogok részletesen ismertetni – korábban is alkalmaztam, szintén Terézia Mora szövegeinek fordításáról szóló, különböző szempontú elemzéseim során.[30] Szigorú értelemben véve ezek az anyagok nem alkalmasak a fordítás folyamatorientált vizsgálatára,[31] mivel a folyamatot nem egyidejűségben próbálják megragadni, hanem bevallottan utólagos reflexiók, illetve kész, vagy éppen készülő szövegekről szóló diskurzusok. Szintén nem törekedtem minden mozzanat rögzítésére és elemzésére, a rendelkezésre álló szöveganyagból a szerint válogattam, hogy relevánsak-e a kiinduló kutatási kérdések szempontjából, vagy lényegi pontokon módosítják-e, bővítik-e azokat. Kiinduló kérdéseim a következők voltak: Minden esetben eldönthető-e, hogy a fordító sikeresen vagy sikertelenül oldott meg egy adott fordítási problémát? Milyen külső és belső elvárásoknak kell megfelelnie, és milyen mértékig? Mikor kezdődik, és mikor tekinthető lezártnak (ha egyáltalán) az önértékelés folyamata?

Végül, visszatérve arra, hogy mit tudtam hasznosítani a *Grounded Theory* eszközkészletéből, meg kell említeni a narratív technikát mint a vizsgálódás készhez álló eszközét.[32] A vizsgálandó anyag rendezésekor feltűnt, hogy mind az utólagos, saját hasz-

[28] A korrektúrafordulók során a terjedelem nem változott szignifikáns mértékben. A teljes magyar fordítás adatainak forrása a saját adatbázisom. Az eredetileg magyarul megírt ősváltozat terjedelmét a szerző weboldalán elhelyezett szöveg alapján állapítottam meg. Forrás: https://tereziamora.de/flora_naploja.pdf (hozzáférés: 2019. 11. 21.) Megjegyzendő továbbá, hogy az ősváltozatból nemcsak a magyar nyelven írt részek sorsa volt kérdéses fordítói szempontból, hanem a német nyelvűeké is, erre a következő részben kitérek. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy mivel az ősváltozat egésze fölveti a fordításban választandó nyelv problémáját, ezért itt egységként kezelem, a német nyelvű részeivel együtt.

[29] E helyütt Genette transztextualitás-elméletének kategóriáit használom, annak tudatában, hogy Genette magát a fordítást a hypertextus kategóriájába sorolta. Vö. Gérard Genette, *Palimpseste: Die Literatur auf zweiter Stufe,* übers. Dieter Hornig (Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1993).

[30] Nádori Lídia, „A kétnyelvűség lenyomatai Célnyelvi interferenciák Terézia Mora *Das Ungeheuer* című regényében és magyar fordításában", *Hungarológiai Közlemények:* Az Újvidéki Egyetem magyar tanszékének folyóirata 49 (új folyam 19), 4. sz. (2018): 38–48; Lídia Nádori, „Übersetzung des Traumatischen: Eine selbstreflektive Untersuchung der ungarischen Übersetzung der Erzählung *Simon* von Terézia Mora", kéziratban, várható megjelenés: *Scriptum: Creative Writing Research Journal* (Jyväskylä: University of Jyväskylä) 7 (2020): 34–52.

[31] Vö. James S. Holmes kategóriáival. Holmes a *translation studies*-on belül kialakította az elméleti és leíró jellegű kutatás kategóriáit. A leíró kutatást pedig tovább bontotta aszerint, hogy a vizsgálódás a produktumra, a funkcióra, vagy a fordítás folyamatára koncentrál-e. Ebben a rendszerben értelmezésem szerint a fordítói önreflexió helye a leíró – folyamat-fókuszú vizsgálatban van. Érdemes megjegyezni, hogy Holmes a folyamat-fókuszú vizsgálódás addigi eredményeit kudarcnak ítélte. Vö. Holmes, „The Name and Nature…"

[32] Vö. D. Jean Clandinin and F. Michael Connelly, *Narrative Inquiry: Experience and Story in Qualitative Research* (San Francisco: Jossey Bass, 2004).

nálatra készült, önreflektív jegyzetekben, mind pedig a munkatársaimmal és a szerzővel folytatott dialógusban egy fordítói elképzelés, illetve egy aktuális szövegváltozat kialakulásának *történetével* érveltem egy megoldás mellett, vagy világítottam meg egy problémát. Hasonló eljárásra példa Andreas F. Kelletat, fordító és transzlatológus módszere, aki narratívában rögzítette minden egyes mondat kialakulásának történetét egy rövid elbeszélés fordításáról írott esszéjében. Az anekdotikus részletek, fordulatok, visszautalások, belső dialógusok egy meta-elbeszélés narratív karakterjegyeit hordozzák.[33] Érdekes párhuzam – bár a narratív technika alkalmazásában nem befolyásolt –, hogy Terézia Mora mindkét, nyomtatásban is megjelent poétikai előadássorozatában maga is narratív eszközökkel él. Íróvá válását, a témákhoz, elbeszélői technikához, a nyelvi-poétikai innovációkról és normatörésekről alkotott elképzeléseinek ismertetését saját élettörténetének elbeszélésére mint narratív szálra fűzi fel.[34]

Műfordítói önreflexió a gyakorlatban: A *Flora-napló* fordítási problémája Terézia Mora *Das Ungeheuer / A szörnyeteg* című regényének fordításakor

Terézia Mora *Das Ungeheuer* című regényét a Magvető Kiadó megbízásából fordítottam, 2013. szeptember 1. és 2014. április 30 között. A szerző 2014 májusában nézte át a kéziratot, a véglegesített kéziratba az ő észrevételeit is beépítettem, a kiadói korrektúrafolyamat 2014 júniusában kezdődött. A kész könyv 2014 szeptemberében került a boltokba. Magyarországi bemutatójára 2014. szeptember 16-án került sor a budapesti Goethe Intézetben.[35]

A regény fordításakor felmerült probléma, jelen elemzésem tárgya, röviden így foglalható össze: Terézia Mora *Das Ungeheuer / A szörnyeteg* című regényének egyes szövegelemeit eredetileg magyarul írta meg, majd fordította le németre. Az eredeti szöveg egy része tehát fordítás. A magyar kiadás fordítójának el kellett döntenie, használja-e, s ha igen, hogyan és milyen mértékig az eredetileg magyarul megírt szöveget. Ez pedig ütközik egy másik kérdéssel, amit ugyanakkor a legtöbb fordításnál nem teszünk fel, mert evidensnek mutatkozik: hogy mit tekintünk eredetinek.

A szöveges anyag feldolgozása során az eredeti regényből *Floras Tagebuch,* a fordításban pedig *Flora-napló* néven kódoltam azt a szövegelemet, amelynek a szerzője a fikció szerint Flora, Darius Kopp magyar származású felesége. A másik nagy szövegelem Darius története: kálváriája és utazása felesége halála után. Ezt a szövegelemet az eredetiben *Darius,* a fordításban *Darius története* néven kódoltam. A Flora-napló tipográfiailag jól láthatóan elkülönül Darius történetétől: míg Darius története az oldalak felső felében-kétharmadán, folytatólagosan olvasható, addig a Flora-napló – vízszintes vonallal elválasztva Darius történetétől – az oldalak alsó felében-egyharmadán, és megszakításokkal. A Flora-napló első szakasza ott

[33] Andreas F. Kelletat, „Was mir beim Übersetzen durch den Kopf geht: Ein Werkstattmonolog über eine Erzählung des Finnen Antti Tuuri", in *Übersetzerische Kompetenz,* Andreas F. Kelletat (hg.) (Frankfurt/M.: Peter Lang, 1996), 207–220.

[34] Vö. Terézia Mora, *Nicht sterben* (München: Luchterhand, 2015); *Der geheime Text: Salzburger Stefan Zweig Poetikvorlesung* (Wien: Sonderzahl, 2016).

[35] A dátumok rekonstruálását saját elektronikus levelezésem segítségével végeztem, áttekintve a szerzővel, a kiadói szerkesztővel, Szegő Jánossal, kiadóvezetővel, Morcsányi Gézával, valamint a budapesti Goethe Intézet könyvtárvezetőjével, Ursula Kanyóval folytatott levélváltásokat.

kezdődik, ahol a fikció szerint Darius, miután elolvasta a németre fordított naplót, szembesül Flora gyerekkori traumáival, a házasságukat megelőző, első németországi éveinek történetével, illetve a nő depressziójának poklával.

Darius történetére egy ponton van szükségünk a Flora-napló fordítási szempontú elemzéséhez. A fikció szerint Darius a felesége halála után számos, többféle szövegtípushoz tartozó, önmagában lezárt vagy töredékes szöveget talál Flora laptopjában. Ezen szövegek egy részét Flora magyarul, más részét németül írta meg. Darius, aki nem tud magyarul, megkér egy egyetemistát, Juditot, hogy fordítsa le számára a naplót németre.[36]

Az eredeti szöveg elolvasásakor nem tudtam, hogy a Flora-naplónak van egy ősváltozata, amelyet a szerző segédszövegként maga írt meg magyarul és németül, aszerint, hogy a fikcióban melyik nyelv használata az életszerűbb. Erre a tényre a szerző hívta fel a figyelmemet, közvetlenül a fordítási munka megkezdése előtt.[37] 2013 szeptemberében ez a segédszöveg PDF-formátumban Mora szerzői honlapjára is felkerült.[38] A segédszöveget a feldolgozás során *Ősváltozat* néven kódoltam. Ezért a továbbiakban itt is ezen a néven fogok utalni rá.

Az Ősváltozat különböző szövegtípusokhoz sorolható, részben töredékes, részben önmagukban lezártnak tekinthető szövegekből áll össze. A szövegek nagyobb részben magyarul, kisebb részben németül íródtak aszerint, hogy mely szövegtípusba sorolhatók. A szövegtípus szerinti nyelvválasztás következetes volt a szerző részéről. Az alábbi típusokba sorolható szövegeket találjuk az Ősváltozatban (a HU / DE kódok a szövegek nyelvére vonatkoznak):

naplószerű, prózai bejegyzések HU
versek, verskezdemények HU
műfordítások, fordításkezdemények DE
a depresszióval kapcsolatos betegségleírások (értelmezésemben Flora jegyzetei, olvasmányai alapján) DE
gyógyszertájékoztató papírok DE
német olvasmányokból vett idézetek DE

Ezen a ponton fontos megjegyeznem, hogy kutatóként mások voltak a kérdéseim, mint fordítóként. A kutatási kérdés, amire később visszatérek, ez volt: a Flora-naplót tekintve mi az eredeti? Fordítóként pragmatikai természetű, a célnyelvi befogadás elősegítésére irányuló kérdéseim voltak.

Két példával illusztrálom ezeket a kérdéseket. Az első példa egy Erdős Virág-novella, amelyet a fikció szerint Flora lefordított németre. Az Ősváltozatban – mivel egy szöveg német fordításáról van szó – ezen a helyen értelemszerűen egy német nyelvű szöveg szerepel. De mi a teendőm fordítóként? A következő opciók közül választhattam:

[36] „Azt a lányt is vissza kéne már hívnom. A fiatal hölgyet, Juditot. Az egyetemistát, aki lefordította a feleségem naplóját. Illetve a szövegfájlokat. A laptopot Flora tőlem kapta ajándékba. (…) Kopp bevallja, hogy még Flora életében bekapcsolta a laptopot. Meg akartam tudni belőle valamit. És tudja, mit tudtam meg? Hogy a feleségem, aki végig úgy tett, mintha szakított volna a származásával, aki soha egy szót magyarul nem szólt, mindent, ami ebben a laptopban található, magyarul írt." Mora, Terézia, *A szörnyeteg,* 58–59.
[37] Forrás: elektronikus levelezésem Terézia Morával, 2013. szeptember 11.
[38] Ld.: 27. j.

Megkeresem az eredeti Erdős Virág-novellát, és beemelem a szövegbe. Ezzel kétségkívül megkönnyítem a magyar nyelvű olvasók dolgát, de figyelmen kívül hagyom a szerzői intenciót, hiszen az Ősváltozatban (és a regény német kiadásában is) nem egy eredeti Erdős Virág-novella, hanem Flora műfordítása olvasható.

Lefordítom a szöveget németről magyarra, vagyis egy kanonizált magyar irodalmi szöveg német fordítását magyarra fordítom. Ez a megoldás olyan bizarrnak tűnt, hogy elvetettem. Ebben a szerző is egyetértett velem.

Beemelem a német fordítást a szövegbe. Ezzel megnehezítem a magyar olvasó dolgát, mert szembesítem egy hosszabb, egybefüggő idegen nyelvű szöveggel a magyar fordításban. Viszont csak így tudom visszaadni azt a differenciát, ami egy eredeti irodalmi mű és fordítása között fennáll. A Flora-naplóban nem egy kanonizált magyar irodalmi szöveg volt, hanem annak fordítása, ezt kell nekem fordítóként az olvasó elé tárnom.

Végül, a szerzővel egyetértésben, a harmadik megoldást választottam.

A második példa: az Ősváltozat magyar nyelvű szövegelemei. Első megközelítésben a fordítási problémáknak abba a kategóriájába lenne sorolható, amit Kappanyos András a „folt-típusú fordíthatatlanságok" kategóriájába sorol, és célnyelvi zárványnak nevez.[39] Célnyelvi zárványon a forrásszövegben található célnyelvi, zárt lexikális elemek értendők: szavak, szintagmák, egyes mondatok. Idegenszerűségük a forrásnyelvi szövegben jól érzékelhető, míg a célnyelvben érzékelhetetlenné válik. Ezek fordítási problémáival korábban, szintén Terézia Mora szövegeinek fordítása kapcsán foglalkoztam.[40] A Flora-napló esetében azonban nem célnyelvi zárványnyal van dolgunk. Nem arról van szó, hogy a forrásnyelvi szövegben idegenként ható lexikális elem állna, a megértését segítő metadiszkurzív kijelentéssel vagy anélkül. A Flora-napló a *Das Ungeheuer* című regényben németül olvasható, tehát nem célnyelven. Ugyanakkor Darius történetében, metadiszkurzív közlések formájában értesül róla az olvasó, hogy a Flora-napló eredetileg magyarul íródott, és amit olvasunk, fordítás. Ez a tény módosítja az olvasatot, ezért fordítóként én sem hagyhattam figyelmen kívül. Más minőségű és léptékű szövegelemmel is van dolgunk, mint a célnyelvi zárványok esetében, már csak a terjedelme miatt is: bár tartalmaz egybefüggő német nyelvű szövegeket, túlnyomó részét, 90%-át a HU szövegek teszik ki.[41] A pontos arányokat ugyanakkor nehéz meghatározni, mivel a magyar nyelvű bejegyzések számos német zárványt tartalmaznak. Példa: „Két kékfényes mentőautó hajtott fel a járdára. Kezdtem tiltakozni, ez valami félreértés lehet, én nem akarok a kórházba. Wenn Sie nicht will, dann rufen wir eben die Polizei, mondta az egyik mentős. Egy másik az infúziós batyut tartotta helyettem."[42]

[39] Kappanyos András, *Bajuszbögre, lefordíthatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer,* Budapest: Balassi, 2015. 167-170. Kappanyos megkülönbözteti a fordítás pragmatikus lehetségességét a „lokális fordíthatatlanságok" jelenségétől. Az utóbbit így definiálja: „(…) a forrásszövegben a jelentés és a kifejezés viszonyában jelentkező ambiguitás: egyazon kifejezés több jelentéssel tart kapcsolatot, amelyek egymással is valamiféle referenciális viszonyban állnak." Vö. Kappanyos, „Bajuszbögre…", 143.

[40] Ld. 29. j.

[41] Az Ősváltozat terjedelme 31.538 szó. Ha ebből kivesszük az összefüggő német terjedelmű szövegeket, 29.000 szó terjedelmű HU szöveg marad.

[42] A fordításban a német nyelvű zárványt, konvenciókhoz alkalmazkodva, kurziváltam. Vö. Mora, *A szörnyeteg,* 210.

Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni arra a paratextusra, amely a szerzői intenciót és a szöveg keletkezését világítja meg. Terézia Mora poétikai előadásában[43] így indokolta az Ősváltozat megírását:

> *A szörnyeteg*ben visszatér a magyar nyelv, ezúttal nem egyszerűen mélyáramlatként, alkalmi segédnyelvként, hanem munkaeszközként egy meghatározott feladathoz. A feladat így hangzott: állíts elő Flora részére egy olyan szöveget, amely *alapvetően* különbözik attól, amelyet Darius számára állítottál elő. (…) A magyar számomra megmaradt a gyerekkorom nyelvének. Ami a felnőttkorban elsajátított tartalmat illeti, jelentősen rosszabb állapotban van, mint a németem. (…) Néha azt kell használni, amit a legjobban tudunk, néha pedig azt, amit nem tudunk olyan jól. A szűkösség előnyei. Oda menni, ahol hiányod van elokvenciából, ahol nem tudod beszéddel elfedni a kimondhatatlant.
> […] Mindezt természetesen meg lehet csinálni egy egynyelvű műben is. […] A művön kívül beszélek róla, és azért utalok az amúgy láthatatlannak megmaradó szövegekre, mert így akarom."[44]

A Floras Tagebuch és az Ősváltozat összevetésekor úgy ítéltem meg, hogy a Floras Tagebuchból éppen az a sajátosan archaikus, helyenként substandard nyelvhasználat hiányzik, amire Mora hivatkozott radikálisan más, a Dariusétól alapvetően különböző nyelvként, illetve ahogyan saját magyarnyelv-tudását jellemezte. Ezért szembehelyezkedtem a szerző kívánságával, aki azt szerette volna, hogy hagyjam figyelmen kívül az Ősváltozatot, és fordítsam le németből a szöveget. Idézem levelezésünk ide vonatkozó részleteit (a TM illetve NL kódokkal a szerzőt és a fordítót jelöltem, nevük kezdőbetűi alapján):

> [NL] A magyar szöveggel kapcsolatos fontos kérdésem lenne. Szerintem ezt a szöveget elég alaposan meg kéne szerkeszteni. Van-e mostanában türelmed, időd, hogy átküldhessem neked, mire gondolok?

[43] Terézia Mora, *Der geheime Text: Salzburger Stefan Zweig Poetikvorlesung* (Wien: Sonderzahl, 2016), 100–110.

[44] In DAS UNGEHEUER kehrt das Ungarische zurück, diesmal nicht mehr einfach als Unterströmung, als gelegentliche Hilfssprache, sondern als Werkzeug für eine definierte Aufgabe. Diese Aufgabe lautete: Stelle für Flora einen Text her, der sich *grundsätzlich* von dem, den du für Darius erstellt hast, unterscheidet (…) Das Ungarische ist die Sprache meiner Kindheit für mich geblieben. Es ist, was im Erwachsenenalter angeeignete Inhalte anbelangt, in einem bedeutend schlechteren Zustand als mein Deutsch […] Manchmal muss man das nutzen, was man am besten kann, und manchmal das, wa man nicht so gut kann. Die Vorteile karger Gebiete. Dorthin gehen, wo es dir an Eloquenz fehlt, wo du über das Unaussprechliche nicht einfach „drübersprechen" kannst […] Natürlich kann man all dies auch in einem einsprachigen Werk machen. […] Ich rede ausserhalb des Werkes darüber und weise auf die sonst unsichtbar bleibenden Texte hin, weil ich das will." Mora, uo., 100–110. A főszövegben a magyarul nem publikált szöveget saját fordításomban közlöm. A „láthatatlannak megmaradó szövegek" kitétel Mora szövegében az Ősváltozatra utal.

> [TM] Ellenjavaslat: inkább fordítsd vissza magyarra az általam németre fordított Flora-szöveget. Hiszen, mint helyesen megjegyezted: a német könyvben is fordítás van, akkor legyen a magyar könyvben is fordítás. Szerintem szuperérdekes lenne látni, hogy mi lesz belőle, ha „visszafordul". Ebben az esetben persze nem szabadna többet ránézned a magyar „eredetire".
> [NL] A fikció szerint Flora teljes fiatal felnőttkorát német nyelvi közegben töltötte. Szókincsének egy elég jelentős, igaz, specifikus részét valószínűleg már eleve németül tanulta meg. Magyarja, ha minimális mértékben is, de romlott. Ezzel együtt magyarul ír. Ennek a feszültségét szerintem vétek volna kivenni a szövegből! Én egy sima, gördülékeny, a magyar standardnak megfelelő szöveget állítanék elő – vagy mesterségesen hoznám létre a „göcsörtösebb" szöveget. De erre nincs szükség, hiszen adva van egy ilyen szöveg.[45]

A szerző végül beleegyezett abba, hogy a Flora-naplóhoz felhasználjam az Ősváltozatot. Egyúttal kérte, hogy küldjem meg neki átnézésre, korrekcióra.[46]

Az alábbi néhány rövid példán keresztül érzékeltetem, hogyan emeltem be a Flora-naplóba az Ősváltozat általam izgalmasnak ítélt egyes lexikai elemeit. A bold kiemelések nem az eredeti szövegváltozatokból valók, hanem az utólagos elemzést segítették. Kurzívval Terézia Mora betoldásait jelöltem.

> [Ősváltozat] Kedves, **szászolós** ember a **faustos docent**.
> [Floras Tagebuch] Der **Faust-Dozent** ist ein netter, **sächselnder** Mann.
> [korrektúra, 2014. május 4–5.] Kedves, **szász dialektust beszélő** *nem nagyon komplikált, korrekt hosszú ez így?* ember **a Faust-szeminárium docentje**. *akkor akár lehet „docens" is*
> [Flora-napló] Kedves, **szászolós** ember a **Faust-szeminárium docentje**.

Az Ősváltozatban a *sächselnd* melléknévnek a magyar beszélő számára szokatlan magyarítása keltette föl az érdeklődésemet: *szászolós*. Az értelmezést segítő, alátámasztó szerepe van a szövegben: utal Flora németországi szocializációjára, vagyis arra, hogy a *szász dialektust beszélő* kifejezés feltehetően nem volt része az aktív szókincsének, vagy elfedte azt a német nyelvi-kulturális környezetben használatos *sächselnd*,

[45] Forrás: elektronikus levelezésem Terézia Morával, 2014. január-május. A részleteket a szerző írásos engedélyével közlöm. Első mondatom – „Szerintem ezt a szöveget elég alaposan meg kell szerkeszteni" – az Ősváltozatra utal, és az az előzménye, hogy korábban, szóbeli egyeztetésünk során fölvetettem, hogy szeretném az Ősváltozatot beemelni a fordításba.

[46] Terézia Morának a magyarországi kiadójával, a Magvető Kiadóval kötött jogszerződéseiben nem szerepel, hogy joga van részt venni a korrektúrafolyamatban, de konszenzus volt a kiadóvezető, a szerkesztő, a szerző és a fordító között abban, hogy nyelvi és fordítói kompetenciája révén a szerző bevonása a kész fordítás kialakításába a szöveg javára válik. Így az összes általam fordított kötet esetében az volt a protokoll, hogy a korrektúrafolyamat során figyelembe vettem a szerző javításait, kéréseit, ugyanakkor a végleges szöveggel kapcsolatos minden kérdésben az én szavam döntött, amivel egyúttal rám hárult a végleges szövegváltozat minőségének felelőssége is.

amiből tükörfordítással és egyéni szóalkotással megalkotta a *szászolós* kifejezést. Az utólagos önreflexióban némi értetlenséggel fogadtam, hogy a kézirat elkészítése idején nem éltem a lehetőséggel és nem hagytam benne a szövegben, hiszen éppen az ilyen lexikai elemek miatt tartottam érdekesnek az Ősváltozat felhasználását a fordításban. Terézia Mora jó érzékkel mutatott rá, hogy a korrekt magyar fordítás – *szász dialektust beszélő* – ebben az összefüggésben hiperkorrektnek hat. Ezért a végső változatban visszatértem a *szászolós* lexikai elemhez.[47]

Egy másik példa:

> [Ősváltozat] A pénztárosnő a drogériában, aki a fejét fogja és kishíján kétségbe esik „Még ez is!", mert valaki elvesztette a fényképekhez szükséges **elviteli szelvényt**…
> [Floras Tagebuch] Die Kassiererin in der Drogerie, die sich an den Kopf fasst und beinahe verzweifelt, „Auch das noch!", weil jemand seinen **Abholschein** für die Fotos verloren hat…
> [korrektúra] A pénztárosnő a drogériában, aki a fejét fogja és kis híján kétségbe esik, „Még ez is!", mert valaki elvesztette a fényképekhez szükséges **elviteli szelvényt...**
> [Flora-napló] A pénztárosnő a drogériában, aki a fejét fogja és kis híján kétségbe esik, „Még ez is!", mert valaki elvesztette a fényképekhez szükséges **elviteli szelvényt...**

Itt az Ősváltozatban alkalmazott neologizmus volt izgalmas számomra: *elviteli szelvény*. A szóban, lévén tükörfordítás, felismerhető a német *Abholschein* szó, a Floras Tagebuchban is ez szerepel ugyanezen a szöveghelyen. Az *elviteli szelvény* tehát a *szászolós*hoz hasonlóan egyéni szóalkotás. Ugyanakkor az *Abholschein* esetében, a *sächselnd*től eltérően, nem kulturálisan kötött kifejezésről van szó, hanem feltehetően inkább arról, ami a német és a magyar nyelvet egyaránt jól bíró beszélők közös tapasztalata: hogy bizonyos tárgyakat a német precízebben, egyértelműen azonosíthatóan nevez meg, mint a magyar, amely számos esetben poliszémiákkal vagy körülírásokkal operál. Ismerőseim körében sebtében végzett, nem reprezentatív kutatásom alapján megállapítottam, hogy annak a tárgynak, amelyet a német beszélők *Abholschein*nek neveznek, a magyarban több mint harminc megfelelője van, részben tájegységtől függően, részben attól függetlenül. A leggyakrabban használt kifejezések pedig nem specifikálják a tárgyat úgy, ahogyan az *Abholschein*: *cetli, papír, cédula, blokk, átvételi elismervény.*[48] Egyik adatközlőm egy nyomtatvány befényképezésével illusztrálta, hogy a tárgy hivatalos megnevezése *vállalási jegy*, ezt a kifejezést azonban rajta kívül csak egy adatközlőm adta meg mint általa is használt megnevezést. Éppen ezért az *elviteli szelvény* ismét jól alkalmazható volt Flora élettörténeti hátterének jelzésére a szö-

[47] Vö. tereziamora.de/flora_naploja.pdf, 9. –Mora, *Das Ungeheuer,* 113. – korrektúra, saját adatbázisomból, az elektronikus levelezésben egy 2014. május 4-i levél függeléke. – Mora, *A szörnyeteg,* 109.
[48] Nem reprezentatív kutatásom főbb adatai: A közösségi médiában ismerősi körben feltett kérdésemre („Ti hogyan nevezitek ezt a tárgyat…?" – a tárgy pontos körülírásával) 2019. szeptember 3. – október 18. között 131 válasz érkezett. 10-en inkább körülírták a tárgyat megnevezés helyett.

vegben. Itt, az előző példától eltérően, már a kéziratba beemeltem a neologizmust, a szerző pedig egyetértett az alkalmazásával.[49]

Amennyiben figyelmen kívül hagytam volna az Ősváltozatot a fordításnál és csak a Floras Tagebuch alapján dolgoztam volna, sem a *sächselnd*, sem pedig az *Abholschein* szavakat nem fordítottam volna; hiszen ezek a kifejezések a németben sem egyéni szóalkotások.

Összefoglalva a fentieket, a Flora-napló fordításakor arra törekedtem, hogy a magyar fordításba átmentsem azt a sajátos nyelvállapotot, ami az Ősváltozatból megismert Flora-napló sajátja, és amelyet a német eredeti Flora-Tagebuchja, amennyire nyelvi kompetenciám révén meg tudtam ítélni, nem tartalmaz. Ehhez azonban egy olyan konvenciót törtem meg, amely a fordítás gyakorlatának egyik evidenciája is egyben: hogy az eredeti szöveg az, ami forrásnyelven előttem van. Döntésem nem nyerte el a szerző tetszését. 2017-ben egy pódiumbeszélgetés során Terézia Mora egy kérdésre válaszolva így nyilatkozott *A szörnyeteg*gel kapcsolatban:

> Ha jól sejtem, önnek mint germanistának fontos az a kérdés, hogy mi az eredeti. Én mint szerző erre azt mondhatom: márpedig én határozom meg, hogy mi az eredeti. Az eredeti az az egynyelvű könyv, ami itt megjelent, a magyar pedig az, amire segédszövegként szükséges volt, hogy előállítsam az eredetit. A kérdés tovább bonyolódik, ha belegondolunk, hogy ennek a könyvnek létezik magyar fordítása. Azt mondtam a magyar kiadónak és a fordítónak, hogy azt szeretném, ha a német eredetit venné alapul, azt fordítaná magyarra. Ez azt jelenti, hogy úgyszólván két magyar verzió lett volna. Ezt különböző okokból elutasították. Először is minden bizonnyal pénzügyi okokból. Másodszor a fordító feltehetően nem akart olyan helyzetbe kerülni, hogy az ő magyar verzióját össze lehessen hasonlítani az enyémmel. Ezért a magyar kiadás most olyan, hogy felül a fordító verziója van, alul az én segédszövegem. Nem tudom, milyen hatást kelt, nem nézek rá. Noha megértem a kiadó és a fordító okait, nem vagyok boldog ezzel a megoldással. A magyar kiadásban ily módon két ember magyar szövege van.[50]

[49] Vö. tereziamora.de/flora_naploja.pdf, 84. – Mora, *Das Ungeheuer,* 389. – korrektúra, saját adatbázisomból, az elektronikus levelezésben egy 2014. május 4-i levél függeléke. - Mora, *A szörnyeteg,* 385.

[50] „Ich schätze, für Sie als Germanistin ist die Frage wichtig, was das Original ist. Ich als Autorin kann sagen: ich bestimme jetzt einfach mal, was das Original ist, nämlich das einsprachige Buch, das hier erschienen ist, und das Ungarische ist das, was als Hilfstext benötigt worden ist, um das Original zu erstellen. Die Frage wird dann nochmal kompliziert, wenn man bedenkt, dass es eine ungarische Übersetzung von diesem Buch gibt. Ich sagte dem ungarischen Verlag und der Übersetzerin, ich möchte, dass sie das deutsche Original nimmt und ins Ungarische übersetzt. Das heißt, es hätte dann sozusagen zwei ungarische Versionen gegeben. Das hat man aus verschiedenen Gründen abgelehnt. Erstens sicherlich aus Geldgründen. Und zweitens wollte sich die Übersetzerin vermutlich nicht in Lage bringen lassen, in der ihre ungarische Version mit meiner hätte verglichen werden können. Deswegen ist die ungarische Ausgabe jetzt so, dass oben die Version der Übersetzerin ist und unten meine Ursprüngliche. Ich weiß nicht, wie das wirkt, ich schaue mir das nicht an. Obwohl ich die Gründe des Verlags und der Übersetzerin verstehe, bin ich mit dieser Lösung nicht sehr glücklich. In der ungarischen Ausgabe steht jetzt das Ungarisch zweier Personen." – Részlet az *Affektivität und Mehrsprachigkeit: Dynamiken der deutschsprachigen (Gegenwarts-)Literatur* című szimpózium keretében elhangzott pódiumbeszélgetésből. Terézia Morával Anne Fleig beszélgetett. Freie Universität Berlin, 2017. 11. 2–4.

Ez a nyilatkozat arra indított, hogy újra átgondoljam a megoldásomat. 2019 júliusában vettem elő újra és rendeztem a regény fordításához kapcsolódó szövegeket. Ez alkalomból további paratextussal egészítettem ki az anyagot: saját utólagos, önreflektív megjegyzéseimmel. Igyekeztem nem szerkesztett, nem megkomponált szöveget írni, mert az volt a célom, hogy minél közvetlenebbül és spontánabb módon tudjam rögzíteni a benyomásaimat, érzéseimet, emlékeimet, saját fordításom utólagos értékelését. Így lazán pontokba szedve, vázlatosan jegyeztem fel a benyomásaimat. Ezek közül néhányat idézek, hogy érzékelhető legyen a jegyzeteim hangütése.

Azt kellett eldöntenem, hogy mennyire javítsam fel. Maradjon meg az idegenszerűség, de érthető is legyen. Meghúzhatatlan határvonal. (…)

Több határt is átléptem. Rábeszéltem a szerzőt valamire, amit nem akart. Kiterjesztettem a fordítás fogalmát és terepét, amikor beemeltem egy eredeti szöveget, és fordításként tüntettem föl. Van magyarázata, de túlléptem egy határt. Bírtam kompetenciával, de az illetékességi körömet átléptem.

Kísértés: „elviteli szelvény", „szászolós". Ha csak a német fordítást használom és azt fordítom („vissza") magyarra, nem nézve a segédszöveget, ahogyan a szerző instrukciója szólt, soha nem jövök rá az Abholschein stb.-ből, hogy itt van egy érdekes nyelvi állapot, és nem érvényesítem a magyar fordításban. Gazdagabbá akartam tenni a magyar fordítást, mint a német eredeti volt – „ez lett a vesztem".

A „Mi az eredeti?" kérdésére a szerző, autoritása birtokában, megadta a választ. Én a fordítás szerzőjeként, a végső változatért felelős autorként nem rögzítettem a „Mi az eredeti?" kulcsfontosságú kérdését, hanem alárendeltem a fordító pragmatikus szempontjának: hogy a kulturális transzfer minél sikeresebb legyen. A „Mi az eredeti?" az utólagos önreflexióban került elő.

A vizsgálódás utolsó fázisában, 2019 októberében, újra elővettem a jegyzeteket, hogy friss szemmel tudjak rájuk tekinteni. Ekkor tűnt fel a „határ", „határátlépés" „illetékességi kör átlépése" kifejezések halmozott előfordulása. Ez a szempont a fordítás kéziratának előállítása és a publikálás között nem bukkant fel, legalábbis nem találtam nyomát a levelezésemben, sem a korrektúrafordulók széljegyzeteiben. Feltehetően Terézia Mora fentebb idézett nyilatkozata váltotta ki belőlem, hogy önkritikusabban tekintsek a fordítói eljárásomra.

Összekötöttem a „Mi az eredeti?" kutatási kérdését egy másik kérdéssel: „Milyen határt lépett át a fordító?" Másképpen fogalmazva: milyen normasértések árán jött létre a Flora-napló? Átléptem az eredeti szöveg határát, a szerző által írt paratextushoz nyúltam, s ha szerkesztett formában is, de beemeltem a saját fordításomba, vagyis abba a textusba, amelyet Teréza Mora regényeként olvas a magyar nyelvű olvasó. Megsértettem egy fordítói normát, amikor az eredeti szöveget részben egy másik szöveggel helyettesítettem. Valamint átléptem illetékességi köröm határát, amikor – mintegy szerkesztői pozícióban – az eredeti módosítására tettem javaslatot a szerzőnek.

Fordításom sikeres, amennyiben megszólaltattam a magyar fordításban Florának a többi szereplőétől radikálisan más nyelvét, vagyis létrejött a kulturális transzfer. Ugyanakkor fordításom kudarc, amennyiben fordítói stratégiám kialakításakor nem vettem figyelembe a „Mi az eredeti?" triviálisnak tűnő, ám ennek a regénynek az esetében korántsem egyértelmű kérdését.

ABSTRACT

Which original?

Switching languages as a translation issue in Terézia Mora's novel Das Ungeheuer (The Monster)

The following study is part of my research work on self-reflection in literary translation. Using this case study, I intend to present the aspects and dilemmas faced by literary translators attempting to gauge the success of their work. My baseline questions were: Is the success or failure of a translation solution always determinable? What external and internal expectations must be observed, and to what extent? Where does the process of self-examination start, and when (if ever) can it be considered over?

To investigate these questions I chose a special, perhaps even extreme case; namely an element of Terézia Mora's novel *Das Ungeheuer / The Monster* which the author had originally written in Hungarian, and then translated into German. The translation issue lies in the fact that the translator must first decide which text to view as the original, considering how its earliest version was written in the target language of translation. This condition led to a chain of decisions, ending up in an outcome which may be evaluated from different aspects in terms of successful cultural transfer, with different conclusions.

My aim is not to evaluate the produced translation, but to present and analyze the process of translation and subsequent self-reflection. Because the translation in question is my own work, this provided an opportunity to apply introspection in research. An unconventional situation arose from the author's language competence, whereby she could assess the quality of the translation, and thus participate in the process of editing and evaluation alongside the translator and publisher (editor).

Besides the original text and the translation, I also investigated my own written self-reflections, the translator-editor commentary accumulating during the correction process, dialogues with the author, and the author's follow-up comments on the translation. I've showcased how, by including these paratexts, assessing the success of cultural transfer is deepened and modified in the translator's self-reflection.